

Η τέχνη ως κοινωνικό, ερευνητικό και παιδαγωγικό εγχείρημα

Ινστιτούτου Θερβάντες, Τετάρτη 9 Μαρτίου 2016

Στο πλαίσιο της έκθεσης της Άρτεμις Αλκαλάη

«Έλληνες Εβραίοι επιζώντες του Ολοκαυτώματος, μια εικαστική αφήγηση»,

η ιστορικός τέχνης Ευγενία Αλεξάκη και η καλλιτέχνης συζήτησαν πάνω στις δυνατότητες της καλλιτεχνικής πράξης να λειτουργήσει ως κοινωνικό, ερευνητικό αλλά και παιδαγωγικό εργαλείο, με στόχο τη δημιουργία κοινωνικών δημόσιων «τόπων», κυριολεκτικών και συμβολικών, προσωρινών ή και μόνιμων ευκαιριών για τους ανθρώπους να συννευρευθούν, να αλληλεπιδράσουν και να στοχαστούν πάνω στο παρελθόν και το παρόν, το τραύμα και την επούλωση.

Στην καλλιτεχνική της πορεία η Αλκαλάη έχει συστηματικά πραγματευθεί με τα έργα της έννοιες όπως: ταυτότητα, μνήμη, παρελθόν, τραύμα και απώλεια. Η Ζανέτ Μπατίνου, διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας, είχε χαρακτηρίσει την έκθεση «Μνήμη» (Φούρνος/Αθήνα 1999, Εβραϊκό Μουσείο Φρανκφούρτης, 2001) ως «ένα τρυφερό, προσωπικό ταξίδι, μια ήρεμη εμπειρία πόνου, διαμελισμού, ελπίδας και απολύτρωσης», ενώ η ιστορικός της τέχνης Αφροδίτη Κούρια παρατηρούσε στον κατάλογο της έκθεσης: «Αρθρώνοντας σήμερα, με τη γλώσσα της τέχνης, το δικό της λόγο για το Ολοκαύτωμα, η Άρτεμις Αλκαλάη ξορκίζει τα φαντάσματα επικαλούμενη στοιχεία, σύμβολα, πρακτικές από ένα οικουμενικό πολιτισμικό υπόστρωμα, φτάνοντας ως ένα αρχέγονο βάθος χρόνου. Το προσωπικό και το παγκόσμιο, το λόγιο και το λαϊκό, το πρωτογενές και το έντεχνο, ο χρόνος της Ιστορίας, ο χρόνος της μνήμης, ο προσωπικός-υποκειμενικός χρόνος, το εφήμερο και το διαχρονικό συνομιλούν και γονιμοποιούνται δημιουργικά μέσα στο καθαρτήριο χωνευτήρι της τέχνης».

Τις πρώτες φωτογραφίες επιζώντων του Ολοκαυτώματος ξεκίνησε η Αλκαλάη το 2012 στο πλαίσιο ενός άλλου φωτογραφικού project, το «Σπίτι: μια περιπλάνηση», το οποίο παρουσιάστηκε στην γκαλερί Beton 7 το 2012, ενώ την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε ομώνυμη έκδοση από τις εκδόσεις Καπόν. Τα σπίτια που δημιουργούσε ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 από ποικίλα υλικά και είχε παρουσιάσει και στην έκθεση «Σπίτι: μια εγκατάσταση» το 2010, στη σειρά «Σπίτι: μια περιπλάνηση» αποτέλεσαν το μέσο με το οποίο αναζήτησε νέους τρόπους θέασης και ερμηνείας της καθημερινότητας. Βγάζοντας τα 'σπίτια' της εκτός του χώρου του εργαστηρίου και των γκαλερί, στην πόλη αλλά και στη φύση συναντά διάφορους ανθρώπους και καταστάσεις. Οι δημόσιοι χώροι, τα

εγκαταλελειμμένα σπίτια, οι υποβαθμισμένες γειτονιές, οι κήποι, η εξοχή, επιζώντες του Ολοκαυτώματος, μετανάστες, άνθρωποι της γειτονιάς, τόποι λατρείας, νεκροταφεία, δεν συνιστούν τόπους και καταστάσεις στις οποίες απλά φωτογραφίζει τα σπίτια-έργα αλλά διευρύνουν και επανοηματοδοτούν το περιεχόμενο της έννοιας-σπίτι και βέβαια των ίδιων των έργων της. Το σπίτι-οίκος προεκτείνεται προς ό,τι συνιστά για τον καθένα μας τον οικείο μας χώρο, τα οικεία μας πρόσωπα και την καθημερινότητά μας. Τα έργα της υπερβαίνουν με τον τρόπο αυτό την ατομική καλλιτεχνική πράξη και από ζωγραφική, πλέξιμο, υφαντική και γλυπτική –δια μέσου της φωτογραφίας– προσφέρονται ως μια πράξη-διαδικασία ανοικτή σε όσους εθελοντικά συμμετέχουν στο project. Νέες εικόνες, νέες αφηγήσεις, νέες ιστορίες προστίθενται στα ούτως ή άλλως φορτισμένα με ατομικές και συλλογικές μνήμες καλλιτεχνήματα-σπίτια. Βγαίνει, λοιπόν, στην πόλη με σκοπό να αναζητήσει τις ποικίλες μετατοπίσεις, κυριολεκτικές και μεταφορικές, της έννοιας σπίτι. Δημιουργεί η ίδια αλλά και δημιουργούνται -εκ των συνθηκών στις οποίες αφήνει τα έργα της- νέες, απρόβλεπτες εικαστικές αφηγήσεις.

Η παρούσα δουλειά της Αλκαλά με θέμα τους Έλληνες Εβραίους επιζώντες του Ολοκαυτώματος υπερβαίνει την καθιερωμένη ιδέα του έργου τέχνης ως του «μοναδικού αριστουργήματος». Πρόκειται περισσότερο για **έργα-πράξεις**, έργα- μέρος και αποτέλεσμα μιας **διαδικασίας**, ενός εγχειρήματος προσωπικού και συλλογικού. **Καλλιτεχνικό έργο είναι το όλο εγχείρημα**, το οποίο και δεν είναι μόνο καλλιτεχνικό. Είναι ένα εγχείρημα το οποίο υποστασιοποιείται μεν στις συγκεκριμένες φωτογραφίες, αλλά η συνολική καλλιτεχνική πράξη είναι ο **τόπος**, το **δίκτυο** που παράγεται. Για την ακρίβεια, **οι πολλοί τόποι**, ατομικοί και κοινωνικοί, οι σχέσεις που ενώνουν την καλλιτέχνη σε όλη αυτήν την πορεία της καλλιτεχνικής πράξης-έρευνας με τους επιζώντες, τις οικογένειές τους, τους οικείους τους και τους ανθρώπους που τους φροντίζουν. Η Αλκαλά σε αυτό το εγχείρημα είναι κατ' αρχάς διαμεσολαβητής, αναλαμβάνει ταυτόχρονα ποικίλους ρόλους, του καλλιτέχνη, του ερευνητή, του οικείου ανθρώπου, του συνομιλητή και δευτερευόντως είναι παραγωγός εικόνων.

Η «**ήρεμη εμπειρία πόνου, διαμελισμού, ελπίδας και απολύτρωσης**» και η τέχνη ως «**καθαρήριο χωνευτήρι**» υπερβαίνει σε αυτή τη δουλειά το μεμονωμένο έργο τέχνης-αντικείμενο. Αξιοποιεί μεθόδους της ιστορικής έρευνας, των κοινωνικών επιστημών και μέσα από το προσωπικό,

το οποίο είναι ταυτόχρονα και καλλιτεχνικό στίγμα, συνθέτει έναν τόπο-δίκτυο ανθρώπων, εμπειριών, τραυματικών και ακραίων ιστοριών αλλά και ιστοριών ζωής και επιβίωσης. Αυτή τη διάσταση τη θεωρώ κρίσιμη προκειμένου να αναγνώσουμε τις φωτογραφίες που βλέπουμε γύρω μας. Όλο αυτό το δίκτυο ανθρώπων, το φωτογραφικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί, το οπτικοακουστικό υλικό, οι προφορικές μαρτυρίες, αλλά και το υλικό που παράγεται στην πορεία του μετά από τη δημοσιοποίησή του, όπως στην περίπτωση της παρούσας έκθεσης, συνιστούν όχι μόνο πολύτιμο για τον ερευνητή υλικό αλλά και έναν άλλο τρόπο προσέγγισης ενός τραυματικού ιστορικού γεγονότος ζητήματος αλλά και της ίδιας της τέχνης.

Σήμερα εξετάζεται πλέον συστηματικά **ο ρόλος της τέχνης ως ερευνητικού εργαλείου**, η λεγόμενη έρευνα-βασισμένη σε καλλιτεχνικές πρακτικές (arts-based research). Καλλιτέχνες από διάφορα καλλιτεχνικά πεδία εντάσσονται σε ερευνητικές ομάδες και από κοινού με επιστήμονες των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών, ακόμη και των θετικών επιστημών ή των επιστημών υγείας, εξετάζουν όχι μόνο διεπιστημονικά αλλά και διατομεακά συγκεκριμένα επιστημονικά ερωτήματα. Ποια μπορεί να είναι η συνεισφορά της προσέγγισης ενός καλλιτέχνη πάνω σε ένα επιστημονικό ζήτημα; Πώς η τέχνη ως επιστημολογικό πλέον εργαλείο μπορεί να δώσει νέες ή διαφορετικές προσεγγίσεις που πιθανώς δεν μπορούν να δώσουν τα συμβατικά επιστημολογικά εργαλεία; Υπό αυτό το πρίσμα η παρούσα δουλειά της Αλκαλάη αυτό που συνεισφέρει δεν είναι αποκλειστικά κάποιες ατομικές ιστορίες ανθρώπων που δεν είχαν καταγραφεί από την έως τώρα ιστορική έρευνα. Γιατί υπάρχουν και τέτοιες, έστω λιγιστές περιπτώσεις. Σίγουρα, είναι πολύτιμες και οι νέες αυτές περιπτώσεις ανθρώπων που επέζησαν των στρατοπέδων της φρίκης και έρχονται στο φως και καταγράφονται μέσα από το συγκεκριμένο project. Πολύ περισσότερο, όμως, θεωρώ πως εκείνο το οποίο συνεισφέρει η προσέγγιση της Αλκαλάη είναι η συνολική αντιμετώπιση του θέματος. Δεν καταγράφει απλά, δεν απαθανατίζει μόνο τη μορφή αυτών των ανθρώπων, αλλά εμπλέκεται η ίδια μαζί τους και τους οικείους τους σε ένα δίκτυο, επιδιώκοντας τελικά μια από κοινού δημιουργική επεξεργασία του τραύματος, **μια επιτελεστική διαδικασία κάθαρσης**.

Στη δουλειά αυτή η καλλιτέχνης απομακρύνεται από τα οικεία εκφραστικά της μέσα, απομακρύνεται από το «εικαστικό», σίγουρα εγκαταλείπει το «αισθητικό» ή να το θέσω καλύτερα τη ρητορική του «υψηλού», στην ουσία αυτοϋπονομεύεται, υπονομεύει την έννοια του «ξεχωριστού

δημιουργού» και του «μοναδικού αριστουργήματος». Ανοίγεται στο άυλο, στο κοινωνικά προσανατολισμένο, οργανώνει σταδιακά, στην πορεία των τελευταίων τεσσάρων χρόνων, έναν κοινό τόπο, δίνει το χρόνο στην ίδια και σε αυτούς τους ανθρώπους να δημιουργηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης μέσα στο οποίο ξετυλίγονται τραυματικές αλλά και ιστορίες ζωής, εμπειρίες και εικόνες. Κρατώντας από τις σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές τη διάσταση της «επιτέλεσης» **δημιουργεί, θα έλεγα, ένα «ζωντανό αντι-μνημείο ζωής».** Νομίζω είναι βασικό να δούμε αυτή την άλλη γλώσσα που επιλέγει σε αυτή την προσέγγιση. Το γεγονός πως το ίδιο το θέμα της δουλειάς την οδηγεί σε επαναπροσδιορισμό των μέσων με τα οποία δουλεύει.

Χωρίς βέβαια να αρνείται τη δυνατότητα και τη θεμιτότητα σχολιασμού του τραυματικού ιστορικού γεγονότος μέσα από τις περισσότερο καθιερωμένες καλλιτεχνικές πρακτικές, θεωρώ ότι επιλέγει αυτή τη φορά τον συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης με την άμεση επικοινωνία με τους Επιζώντες του Ολοκαυτώματος, την έρευνα που κάνει για να τους εντοπίσει, τα ταξίδια για να τους συναντήσει, τον **χρόνο** που περνά μαζί τους, τις πολύτιμες πληροφορίες που οι άνθρωποι αυτοί της προσφέρουν -ιστορίες όχι μόνο στρατοπέδου αλλά και ιστορίες ζωής- με τη σχέση και τον δεσμό που αναπτύσσεται μεταξύ τους καθώς και με τους οικείους ανθρώπους τους, την επικοινωνία που διατηρούν, την αναζήτηση τρόπων προβολής των ιστοριών των ανθρώπων αυτών –όπως αυτή που βλέπουμε εδώ γύρω μας– **τελικά, επιτελούν από κοινού μια τελετουργική κάθαρση, δημιουργούν μνημονικούς τόπους, πολύτιμους για εκείνη, για αυτούς τους ανθρώπους και τους οικείους τους αλλά και για όλους εμάς, τόπους για να αναμετριάμαστε με τα τραύματα, το παρελθόν και το παρόν, τόπους-ευκαιρίες γόνιμης μνήμης και ιστορικής ενσυναίσθησης.**

Υπό αυτή τη διάσταση, **των κοινωνικών τόπων, του κοινωνικού εγχειρήματος** προτείνω να διαβάσουμε το καλλιτεχνικό-ερευνητικό εγχείρημα της Αλκαλάη, και υπό αυτή τη διάσταση είναι σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, να διερευνηθούν οι δυνατότητές του να λειτουργήσει και ως **παιδαγωγικό εργαλείο.**

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να θίξω, σε πολύ γενικές γραμμές, το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο μπορούμε να αντιληφθούμε αυτή τη δουλειά ως παιδαγωγικό εργαλείο. Τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί σημαντικές επιστημολογικές μετατοπίσεις στο πεδίο της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και

των θεωριών για τον ρόλο της τέχνης στο σχολείο. Κοινός στόχος των θεωριών για μια **κριτική** αξιοποίηση των έργων τέχνης στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση, είναι η υπέρβαση της γραμμικής, φορμαλιστικής και ιδεολογικά ουδέτερης παρουσίασης καλλιτεχνικών έργων. Η κριτική καλλιτεχνική εκπαίδευση αντιστέκεται στην ανώδυνη γνωριμία καλλιτεχνικών τάσεων και καλλιτεχνών. **Αντίθετα**, διερευνά τρόπους με τους οποίους η επαφή με την τέχνη μπορεί να αξιοποιηθεί ως παιδαγωγικό εργαλείο για την ανάπτυξη κριτικών ιστορικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, για την εμπέδωση της συλλογικής αυτογνωσίας, της εμπιστοσύνης, της αλληλοαποδοχής και της συμφιλίωσης. Στην κατεύθυνση αυτή προτείνεται η αξιοποίηση σύγχρονων μορφών τέχνης και καλλιτεχνικών εγχειρημάτων που πραγματεύονται «δύσκολα» θέματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η διαφορετικότητα, η φτώχεια, οι κοινωνικές ανισότητες, η μετανάστευση, ο ρατσισμός, η βία, ο πόλεμος, τα τραυματικά ιστορικά γεγονότα. Οι μαθητές μπορούν, μέσα από τέτοιες προσεγγίσεις, να συλλάβουν τον ερευνητικό χαρακτήρα της τέχνης και ότι οι καλλιτέχνες δεν παράγουν έργα απλά για αισθητική απόλαυση για κάποιους λίγους και μνημένους, αλλά πως είναι και εκείνοι μέρος της κοινωνίας και τολμούν να αναμετρηθούν και με «δύσκολα» ζητήματα. Ότι και οι ίδιοι οι καλλιτέχνες δεν καταθέτουν τελεσίδικες «αισθητικές» απαντήσεις, αλλά, όπως και οι ερευνητές, θέτουν ερωτήματα και, στην περίπτωση της προσέγγισης τραυματικών ιστορικών γεγονότων, εκκινούν από την ιστορική πληροφορία και αναζητούν εναλλακτικές διαδικασίες επεξεργασίας της μνήμης, του παρελθόντος, του τραύματος αλλά και της συμφιλίωσης.

Ο μαθητής, προκειμένου να αξιοποιηθούν γόνιμα τέτοιου είδους έργα, δεν θα καλείται, βέβαια, να θαυμάσει, να ενθουσιαστεί από το ξεχωριστό και έξω από τις καθημερινές του εμπειρίες καλλιτεχνικό δημιούργημα αλλά να παρακολουθήσει ένα σκεπτικό, μια σειρά προτάσεων και ερωτημάτων που θέτει ο καλλιτέχνης και στα οποία ο μαθητής μπορεί να προσθέσει τα δικά του, ή να λάβει ερεθίσματα για δικές του παρεμβάσεις. Καθώς τέτοιου είδους έργα δεν συνιστούν, κατά κανόνα, μια μονοσήμαντη αναπαράσταση, αλλά είναι περισσότερο διαδικασίες ανοικτές, μπορούν να συνδεθούν και με άλλα κοινωνικά ζητήματα τα οποία μπορεί να απασχολούν την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα. **Σε κάθε περίπτωση, τα τραυματικά ιστορικά γεγονότα καθώς και τα επίμαχα κοινωνικά ζητήματα δεν απασχολούν μόνο τα σχετικά ερευνητικά πεδία και τους σύγχρονους καλλιτέχνες. Η αναμέτρηση ενός ευρύτερου κοινού με αυτά θεωρείται πλέον απαραίτητη για την**

ενίσχυση κοινωνιών ώριμων και συμφιλιωμένων, και διάφοροι μουσειακοί και εκπαιδευτικοί φορείς εργάζονται στην κατεύθυνση αυτή.

Η διδασκαλία, ειδικότερα, του Ολοκαυτώματος μπορεί να προσφέρει όχι μόνο γνωριμία με το αποτρόπαιο αυτό ιστορικό γεγονός αλλά και τη βάση για την καλλιέργεια ενεργούς κριτικής πολιτειότητας, με γνώση των κινδύνων του φαινομένου του φασισμού και του ναζισμού, των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας. Μια δημιουργική διδακτική αξιοποίηση του Ολοκαυτώματος, βέβαια, δεν επικεντρώνεται μόνο στην παρουσίαση της βιομηχανοποιημένης εξόντωσης που εξαπέλυσαν ενάντια στους Εβραίους της Ευρώπης οι Ναζί, αλλά φέρνει σε επαφή τους μαθητές και με ένα σημαντικό κομμάτι της ευρωπαϊκής ιστορίας γνωρίζοντάς τους πώς ζούσαν οι εβραϊκές κοινότητες πριν το Ολοκαύτωμα αλλά και πώς έζησαν μετά από την ακραία αυτή τραυματική εμπειρία όσοι, λίγοι, κατάφεραν να επιζήσουν. **Η δουλειά της Αλκαλάη προσφέρεται για να αναδειχθεί αυτή τη διάσταση αλλά και για να αναδειχθούν και τρέχοντα ζητήματα, ιδιαίτερα εάν την αντιληφθούμε ως έναν τόπο, ανοικτό, κοινωνικό, δυναμικό, ως μια ευκαιρία για συζήτηση, συνέντευξη, ανταλλαγή απόψεων πάνω στους τρόπους να συνυπάρχουμε, να επεξεργαζόμαστε τραύματα προσωπικά και συλλογικά, αλλά και να αντιστεκόμαστε σε σύγχρονα κηρύγματα μίσους και φαινόμενα αποκλεισμού και μισαλλοδοξίας.**

Ευγενία Αλεξάκη

Μάρτιος 2016

Δρ. Ιστορικός Τέχνης